

**Формування організаційної структури та діяльність
українського націоналістичного підпілля на Волині
у 1930-х рр.**

Наростання соціально-економічної й політичної кризи в Другій Речіпосполитій призвело до державного перевороту у травні 1926 р. Федералістська програма Ю. Пілсудського передбачала політичну асиміляцію нацменшин, визначала примат державних інтересів перед національними¹. Уособленням нової урядової політики на Волині став Г. Юзевський. Визнаючи специфіку регіону, в якому проживали 80% українців, він розробив політичну стратегію, котра передбачала одночасну боротьбу проти місцевого націоналізму, польського шовінізму та радянського комунізму. Наголос ставився на ізоляції Волині від Східної Галичини адміністративним кордоном з метою не допустити поширення тут впливу радикальних політичних партій². Тим не менше, націоналістична ідеологія проникала на Волинь і навіть оформилася в організований рух. Поняття націоналізму набуло партійного забарвлення й асоціювалося з Українською військовою організацією (УВО). Польська державна поліція ідентифікувала останню як терористично-диверсійну, тісно пов'язану з іноземними розвідслужбами та українським сепаратистським рухом³.

Українські націоналісти практикували проведення мітингів, здійснення терористичних актів, підпали господарств польських поміщиків і осадників, поширення нелегальної літератури (зокрема, журналу "Сурма"). В другому півріччі 1930 р. на західноукраїнських землях був зафіксований 191 акт опору владі, з них 172 — підпали й 19 — нищення державних об'єктів⁴. Важливою ланкою діяльності націоналістів стала пропагандистська робота. Вона рідко здійснювалася у вигляді масових акцій. Перевага віддавалась індивідуальним бесідам та поширенню нелегальної літератури. Постачання останньої на Волинь здійснювалося з Галичини. Для цього використовувалися кур'єри, залізничний транспорт (у товарних вагонах її переховували серед піску чи цементу), організувалися кінні супряги, які таємно перетинали кордон. Вилучення журналу "Сурма" у населення стало буденним явищем. Польська державна поліція констатувала, що близько 2 тис. примірників цього видання потрапляло на Волинь щомісяця⁵.

Основним об'єктом націоналістичної пропаганди була молодь. Її залучення до Організації мало забезпечити кадрову базу для формування бойових підрозділів. Студентство, як найбільш активна та інтелектуально розвинута частина волинської молоді, ставало носієм націоналістичної

ідеології. Навчаючись у вищих учбових закладах Польщі й Західної Європи, воно потрапляло під вплив радикальних українських організацій. Чисельність політично активного волинського студентства була незначною. Проте, повертаючись додому, його представники намагалися створити підпільну організацію чи гурток. У них відбувалися дискусії, літературні читання, в окремих випадках планувалися акти політичного опору владі.

У 1933 р. за підозрою в поширенні націоналістичної ідеології державна поліція взяла під нагляд 47 українських студентів-волинян, котрі навчалися поза межами воєводства, зокрема у Луцькому повіті — 13 осіб, Ковельському — 2, Володимирському — 1, Горохівському — 7, Сарненському — 1, Костопільському — 1, Ровенському — 8, Дубнівському — 5, Здолбунівському — 2, Кременецькому — 7⁶. Підозри правоохоронних органів в їх приналежності до сепаратистського руху, як правило, були небезпідставні.

Політична ситуація в регіоні стала більш напруженою з виникненням Організації українських націоналістів (ОУН) у 1929 р. Сформувалася її чітка структура. Її виконавчим органом був провід українських націоналістів, до складу котрого входили голова та 8 членів. Кожний член проводу очолював референтуру⁷.

Українські землі в структурі ОУН були поділені на 10 країв, кожен мав власну назву, позначався римською цифрою і складався з п'яти округ. Низовими ланками були відділи. Мережа Організації на території іноземних держав поділялася на 10 теренів, які теж мали власну назву та позначалися арабською цифрою. Межі кожного з них визначалися політичними кордонами існуючих країн⁸.

У структурі ОУН існувала власна судова система, котра передбачала покарання винних. Голова проводу, провідник, секретарі й голови відділів мали право виносити догани, усувати від виконання обов'язків і віддавати під суд Організації. Останній складався з головного судді (призначався великим збором українських націоналістів) та двох членів, яких призначав Провід. Загалом принципи побудови партії ґрунтувалися на засадах радикалізму й вождизму. Функціонували головний та крайові революційні трибунали (після запровадження змін в устрої Організації великим збором націоналістів у серпні 1939 р.), котрі мали право виносити смертні вироки⁹.

З 8 до 15 років дозволявся вступ до "Доросту", з 15 до 21 року — "Юнацтва" ОУН, а потім можна було стати дійсним членом Організації. Кожен бажаючий вступити до ОУН подавав письмову заяву з порукою двох дійсних членів і після проходження піврічного випробувального терміну ставав повноправним членом організації. Існувала категорія "заприсяжних" членів ОУН, які повинні були мати вік не менше 25 років та відзначитися особливими заслугами перед Організацією. Щодо цієї

категорії існували окремі статутні правила поведінки. Під час розв'язання спірних питань голос "заприсяжних" мав вирішальне значення.

Перший осередок ОУН на Волині було створено у 1930 р. в Ковелі. Його організатором став студент Варшавського університету Юрій Косач — племінник Лесі Українки. Під час арешту поліція виявила у нього націоналістичну літературу, плани розбудови Організації, особисті листи. На основі цих матеріалів було доведено зв'язки Ю. Косача з членом крайової ексективи у Львові Богданом Кравцівим (студентом Львівського університету), підтверджено факти неодноразових контактів із відомим ідеологом українського націоналізму Д. Донцовим і співпраці з редакцією часопису "Новий шлях". Організаційна робота почалася з пошуків патріотично налаштованої молоді у м. Ковель та налагодження контактів із членами УВО. Проживаючи в с. Колодяжне, Ю. Косач створив нелегальне літературне товариство у власному домі. На його зібраннях читалася націоналістична література, відбувався обмін думками про майбутнє України, методи боротьби за відновлення її державності. Було створено драматичну труппу, котра поставила кілька вистав патріотичного змісту. Поступово оформився перший осередок Організації у складі восьми осіб. До нього входили Павло Вітрук, Ілля Сидорський, Володимир Маркевич, Мирослав Онишкевич, Зиновій Самчинський, Сергій Самчинський, Ілля Куниця, Мила Гілевська¹⁰.

Однією з перших бойових операцій цієї групи став підпал мосту поблизу містечка Ратне в ніч на 11 листопада 1931 р. Окрім вищезгаданих членів Ковельського осередку ОУН, у ній взяв участь Григорій Лісничевич. Очевидно, він прагнув стати членом Організації, а підпал був його завданням — випробуванням. У звіті повітового відділення державної поліції наголошувалося, що саме він здійснив цей акт. Решта членів групи лише була присутня при цьому й надавала йому допомогу¹¹.

Ю. Косачу вдалося налагодити контакт із багатьма симпатиками і членами ОУН на території воєводства, зокрема Леонідом Березовським (с. Довгополе Дубнівського повіту), Євгенієм та Олександром Новицькими (м. Торчин Луцького повіту), Юрієм Трофимчуком-Охрімівським (м. Біла Церква Кременецького повіту), Петром Кравецьким (м. Кременець), Нилом Хасевичем (с. Деражне Ровенського повіту), Олексієм Садовським (м. Почаїв Кременецького повіту), Степаном Грицюком (с. Седлище Ковельського повіту) й ін.¹² В кожному із цих населених пунктів почали створюватися невеликі групи і гуртки Організації (по 3–5 членів).

20 листопада 1932 р. у Варшаві було заарештовано Ю. Косача. Судовим вироком стало позбавлення його волі терміном на рік. Відбувши покарання, він змушений був покинути територію Польщі та емігрував у

1933 р. до Франції. Місце повітового провідника ОУН на Ковельщині посів Володимир Маркевич. Під керівництвом останнього Організація збільшилася чисельно й взяла участь в "антишкільній" та інших акціях ОУН, що проводилися у період 1933–1934 рр. Загроза арешту спонукала і його до еміграції. 30 серпня 1936 р. він теж виїхав до Франції. З 1935 р. Організацію в Ковельському повіті очолив Єфим Супрунюк¹³.

Після арешту Ю. Косача на чолі націоналістичного підпілля у м. Ковель став Мирослав Онишкевич. Розуміючи необхідність дотримання суворої конспірації, молоді люди винаходили найрізноманітніші способи проведення зборів. В одному випадку вони брали човни й випливали в обумовлене місце на річці Турія поза містом, де читали нелегальну літературу, обговорювали поточні питання, проблеми поширення часописів "Сурма" та "Розбудова нації". В іншому — виїжджали на велосипедах у с. Колодяжне до Мили Гілевської, організували зібрання в маєтку депутата Сейму Самійла Підгірського у с. Любитові, де господарство вів брат його дружини, симпатик ОУН¹⁴.

Пропагандистсько-виховна робота вважалася першочерговим завданням Організації. Із цією метою використовувалася будь-яка можливість — черги у магазинах, святкові богослужіння в церкві, мітинги, заняття спортивних секцій. Поступово вплив осередків ОУН поширився на громадські й культурно-освітні організації Волині, зокрема на "Союз українок", "Основу", "Просвіту", а також кооперативи — "Народну торгівлю", "Добробут", "Господар", "Злагоду" та ін. Важливим завданням стало охопити відповідним впливом дитячі військово-спортивні товариства "Сокіл", "Луг", "Пласт" і створити власну організацію "Юнак". На Кременеччині цю ланку роботи очолив гімназист Ігор Шубський. Йому вдалося залучити членів товариства "Пласт" у м. Почаїв до переходу в оунівське товариство "Юнак"¹⁵.

Перші дві п'ятірки ОУН у м. Кременці організував Михайло Пикалюк. До першої входили Теодор Максимов, Ян Максимов, Роман Ільчук, Теодор Кузик, Василь Тимощук; до другої — Клим Миколайчик, Володимир Миколайчик, Олександр Війтів, Олександр Андросюк, Фома Поважук¹⁶.

У Луцькому повіті організаційну роботу розгорнули в 1932 р. Іван Скопюк (із Луцька) та Ананій Закоштуй (із с. Лаврів). У 1930 р. Скопюк вступив до ОУН й активно працював з молоддю, як член кошової команди "Пласту". Спілкуючись з дітьми, він намагався виховати в них патріотичні почуття. Ця пропагандистська робота була помічена поліцією, котра прискорила призов І. Скопюка на військову службу. Повернувшись додому в серпні 1932 р., він створив осередки організації "Юнак" у Луцьку, особисто викладав дітям військову справу, організував їх практичні заняття в лісових таборах¹⁷.

Розбудова осередків ОУН відбувалася доволі швидко і потребувала організаційного оформлення. Її провідником у Луцькому повіті став І. Скопюк (призначений крайовою ексекутивною повітовим комендантом у 1932 р.), секретарем — Володимир Гайдук. Згідно з вказівками крайового проводу, в 1933 р. на території повіту пройшла масова акція проти полонізації шкільної освіти. Зусиллями ОУН було переведено на українську мову навчання школу у с. Жидичин поблизу Луцька¹⁸.

В 1931–1933 рр. спостерігалася тенденція до активізації Організації на Волині. Так, якщо в 1931 р. державна поліція зафіксувала 2 їхні акції, то у 1932 р. — 16, а в 1933 р. — понад 100¹⁹. До них відносилися політичні демонстрації, походи на Козацькі могили у Берестечку, вивішування української символіки, акти саботажу й ін. Окремі осередки ОУН проводили збір коштів на користь українських політичних в'язнів та голодуючих в УСРР, у бойовий фонд організації²⁰.

Активна робота дала можливість створити осередки ОУН у кожному повіті воєводства. Станом на 1 січня 1935 р. структура Організації була такою:²¹

крайових ексекутив — 2 (в Луцьку і Рівному);

повітових — 9 (у Дубно, Горохові, Ковелі, Кременці, Луцьку, Рівному, Володимирі, Здолбуніві);

районних — 8;

гуртків — 34;

п'ятірок — 22;

трійок — 67.

Кількісний склад ОУН постійно змінювався й був таким:²²

Повіт	на 1.01.1935 р.	на 1.01.1936 р.
Дубнівський	154	73
Горохівський	62	60
Костопільський	67	72
Ковельський	75	75
Кременецький	80	76
Луцький	179	105
Ровенський	185	156
Сарненський	3	—
Володимирський	46	43
Здолбунівський	81	81
Разом:	932	781

Зменшення кількісного складу Організації було наслідком проведення "пацифікаційних" акцій та масових арештів. Вони були реакцією на терористичну діяльність українського націоналістичного підпілля в 1935 р. За той рік державна поліція зафіксувала на Волині 36 акцій,

зокрема підпал (знищено майно польського осадника), 6 вбивств, страйк, 4 випадки псування державного майна (телефонні комунікації) й ін. Наслідком цього став арешт 114 націоналістів²³.

Слід відзначити, що терористичні акти на Волині ОУН почала практикувати лише з середини 1930-х рр. Найбільш резонансною була підготовка до замаху на волинського воєводу Г. Юзевського. Спроба виявилася невдалою і спровокувала жорстку реакцію влади. Масові арешти активістів Організації призвели до порушення зв'язку з крайовим проводом та ліквідації частини крайових і повітових ексекутив.

Станом на 1 січня 1936 р. структура ОУН на Волині виглядала так:²⁴

крайових ексекутив — 1 (Володимирський повіт);

повітових — 3 (Луцьк, Рівне, Володимир);

районних — 9;

гуртків — 1;

п'ятірок — 52;

трійок — 23.

У 1936 р. поліція зафіксувала на території воєводства 8 акцій: 2 пов'язані з вбивствами, решта — з поширенням листівок, псуванням портретів політичних лідерів Польщі, вивішуванням національної символіки. У процесі розслідування цих останніх було заарештовано 77 членів Організації²⁵.

В другій половині 1930-х рр. масові репресії охопили Галичину. Їх розмах змусив крайовий Провід перенести основну роботу на північно-західні українські землі — Волинь, Полісся та Холмщину. Організаційну роботу очолив Василь Сидор, який створив тут окремий провід. У 1937 р. він висунув план щодо створення спеціальних військових підрозділів ОУН, котрі б стали зародком майбутньої повстанської армії. В зв'язку із цим у липні того року було створено першу військово-бойову групу під назвою "Вовки". Вона складалася з 25 випробуваних бойовиків Організації. Другий такий відділ почав створюватися на Горохівщині. Масові арешти перервали на деякий час цю акцію. Група відновилася лише в липні 1939 р.²⁶

У 1937 р. змін зазнала й організаційна структура ОУН на Волині. Згідно з інструкціями Центрального проводу, переданими через кур'єра Івана Климів, замість п'ятірок і трійок (осередків на селі), пропонувалося створити сільські проводи на чолі з провідником та двома референтами (з культурно-освітньої й бойової роботи)²⁷.

Організаційні зміни відбулися лише в Луцькому, Горохівському частково Дубнівському повітах. Було визначено два основні напрямки діяльності на найближчий період. З одного боку — пропагандистська робота, спрямована на збільшення кількості членів і симпатиків ОУН у

регіоні, а з іншого, — підготовка до загального повстання, котра передбачала створення бойових дружин, нагромадження зброї, військовою підготовку членів організації.

Причинами прискореної мілітаризації ОУН стала ескалація німецько-польських суперечностей. Наближення війни відчували всі. Серед населення поширювалися інструкції крайового проводу, як поводити себе, якщо почнеться загальна мобілізація до польської армії. Пропонувалося заздалегідь скласти списки державних посадовців, поліцейських та активістів корпусу охорони прикордоння для негайного їх знищення в разі початку бойових дій.

Пропаганда насильства з боку Організації призвела до її засудження представниками українських центристських партій і церковних діячів. Під впливом громадської думки формувався негативний імідж ОУН. Тому загальна чисельність її на Волині зростала повільно.

Спостерігалася тенденція до зменшення кількості замахів, вбивств, підпалів та побиття польських державних службовців і колоністів. Водночас зростала активність у справі поширення пропаганди. З 1 липня 1938 р. до 1 квітня 1939 р. на Волині було зафіксовано лише 20 акцій ОУН (підпал, 2 випадки вимагання грошей, 7 — поширення листівок у населених пунктах, 1 — побиття, 5 — погроз, 4 — знищення державної символіки)²⁸. Така тенденція могла бути викликана необхідністю збереження кадрів для їх подальшої активізації в разі початку війни між Польщею й Німеччиною. Вона пов'язана також з вбивством Є. Коновальця та, як результат, загостренням внутріпартійної боротьби, відтоком частини членів ОУН для організації оборони Карпатської України.

Серйозною проблемою була відірваність вищого керівництва (проводу), котре перебувало на еміграції, від роботи безпосередньо на території окупованих українських земель. Непорозуміння між крайовою ексекutiveю і керівництвом ставали дедалі загрозливішими й, врешті, призвели до розмежування повноважень. Протистояння було настільки очевидним, що стало предметом публічного обговорення.

Авторитет Є. Коновальця певний час утримував крайовиків від рішучих дій, але з його загибеллю в 1938 р. постало питання про керівництво ОУН. Провід українських націоналістів визнав повноваження А. Мельника. На цю посаду претендував і С. Бандера, але у той час він перебував в ув'язненні. Спроби контролю над крайовиками викликали їх опір та переросли у неприховану внутріпартійну боротьбу.

Події навколо Карпатської України й заборона керівництва брати активну участь у бойових діях членам Організації, яскраво виражена пронімецька політика А. Мельника викликали протест молоді, активної частини ОУН. Часто, ігноруючи накази проводу, вони переходили кордон

та зі зброєю в руках відстоювали власні переконання, намагаючись реалізувати ідею національної державності хоча б на частині українських земель. Одним із таких активістів був 16-річний волинянин Євген Басюк — майбутній полковник УПА, начальник штабу з'єднання "Холодний Яр". Нелегально перетнувши кордон, він був спочатку затриманий, а пізніше (в лютому 1939 р.) направлений командуванням "Карпатської Січі" до підофіцерської школи, взяв участь у боях з угорцями й після поранення потрапив у полон. Пізніше був переданий німецькій стороні, лікувався у Відні, а потім навчався в офіцерській школі вермахту²⁹.

Автору вдалося ідентифікувати прізвища ще шести волинян, які брали активну участь у бойових діях на Закарпатті в 1938 р. Це, зокрема, Михайло Ярмолюк (с. Липове Луцького повіту), Ілля Ткачук (с. Дуже Кременецького повіту), Микола Ярмолович (Турійськ Ковельського повіту), Степан Мельничук (с. Старі Іванчиці Луцького повіту), Микола Щигельський (с. Гірка Полонка Луцького повіту), Сильвестр Затовканюк (с. Гірка Полонка Луцького повіту), Євгеній Бухало (с. Дермань Здолбунівського повіту). Це були молоді люди 1916–1917 рр. народження. Їхнє рішення вступити до "Січі" було самостійним і не погоджувалося з керівництвом Організації³⁰.

Авторитаризм ОУН не дозволяв проявів власної ініціативи. За невиконання наказу велика частина крайовиків потрапила під суд, була виключена з організації. Така позиція проводу багатьма сприймалася як зрада національних інтересів та ідеологічних засад ОУН. У подальшому конфлікт загострився ще більше.

Таким чином, організаційне становлення ОУН на Волині відбувалося під впливом і за дорученням крайової екзекутиви організації у Львові. Поширення націоналістичної ідеології стало можливим завдяки діяльності УВО. В 1938–1939 рр. основними засобами боротьби стали політичні акції й пропагандистська робота.

Підготовка до збройної боротьби втілилася на Волині у формуванні (в 1937 р.) першої бойової групи Організації "Сірі вовки". Посилення репресій польської влади, загострення ситуації в Європі та протистояння у середині ОУН призвели до загального зниження активності організації. Початок Другої світової війни вона зустріла ослабленою.

¹ Kulesza W. Koncepcje ideowo-polityczne obozu rządzającego w Polsce w latach 1926–1935. — Wrocław, 1985. — S. 144.

² Діло. — 1938. — 21 серпня. — С. 1.

³ Державний архів Волинської області (далі — ДАВО). Ф. — 46. — Оп. 9. — Спр. 412. — Арк. 5–35.

- ⁴ Там само. — Спр. 1517. — Арк. 3.
- ⁵ Там само. — Спр. 1826. — Арк. 44.
- ⁶ Там само. — Арк. 56.
- ⁷ *Книги 3*. Становлення ОУН. — К., 1994. — С. 114–115.
- ⁸ *Мірчук П.* Нарис історії Організації Українських Націоналістів. Т. 1. — 1920–1939. — Б.м. — 2003. — С. 119.
- ⁹ Там само. — С. 579.
- ¹⁰ ДАВО. — Ф. 46. — Оп. 9. — Спр. 1826. — Арк. 22.
- ¹¹ Там само. — Арк. 7.
- ¹² Там само. — Арк. 22.
- ¹³ Там само. — Спр. 4678. — Арк. 8.
- ¹⁴ Там само. — Спр. 2891. — Арк. 20–22.
- ¹⁵ Там само. — Арк. 25.
- ¹⁶ Там само. — Арк. 5.
- ¹⁷ Там само. — Арк. 35.
- ¹⁸ Там само. — Арк. 37.
- ¹⁹ Там само. — Спр. 1076. — Арк. 26.
- ²⁰ Там само. — Спр. 529. — Арк. 19.
- ²¹ Там само. — Спр. 1825. — Арк. 33.
- ²² Там само. — Арк. 34.
- ²³ Там само. — Спр. 3579. — Арк. 18–23.
- ²⁴ Там само. — Спр. 1825. — Арк. 33.
- ²⁵ Там само. — Арк. 35.
- ²⁶ *Кучерена М. М., Дмитрук В. Г., Прокопчук В. І.* Волинь у міжвоєнний період (1921–1939 рр.). — Луцьк, 1994. — С. 36.
- ²⁷ ДАВО. — Ф. 46. — Оп. 9. — Спр. 4675. — Арк. 27.
- ²⁸ Там само. — Арк. 55.
- ²⁹ Галузевий державний архів Служби безпеки України (ГДА СБУ). — Ф. 6. — Спр. 75133–ФП. — Арк. 14–16.
- ³⁰ ДАВО. — Ф. 46. — Оп. 9. — Спр. 4678. — Арк. 8–9.